

Místo člověka ve světě [1969]

Pro filosofii 20. století jsou z předchůdců nejvýznamnější právě ti myslitelé, kteří ve své době nebyli za filosofy považováni, kteří se nikdy nehabilitovali na žádné univerzitě, jejichž životní dráha je protikladem vši akademičnosti a kteří si svým vystupováním a zejména do krve se zadírající kritikou vlastní společnosti vysloužili neporozumění, výsměch, odpor a nenávisť. Na prvních třech místech musíme jmenovat v časovém i abecedním pořadí Kierkegaarda, Marxe a Nietzscheho. V jejich názorech najdeme někdy až překvapující paralely, jindy přímé protiklady; protikladnost je však zakotvena i v hlubinách jejich myšlení, které se s veškerou rozhodností vzpírá každé systematičnosti a jednoznačnosti. Jejich myšlenkové dílo se stalo v našem století předmětem nesčetných interpretací, navzájem se velmi lišících a leckdy opět protichůdných. Jedno je jim však přece všem společné: vyostřené vědomí, že je u konce celá epocha dosavadní filosofie, že se lidstvo musí odhodlat k čemusi radikálně novému. Zdůvodnění této nutnosti a zejména celkový rozsah nutných proměn, pojetí souvislosti způsobu myšlení s ostatními rovinami lidského života a stanovení roviny základní vykazují podstatné rozdíly, které nemohou být podceňovány; nicméně celkový přístup k této problematice, vyznačující se pevným rozhodnutím vidět člověka nikoli jako abstraktum nýbrž v jeho konkrétní existenci, lze prokázat u všech myslitelů, které jsme jmenovali.

Søren Kierkegaard napsal v jednom z nečetných aforismů, které najdeme v jeho publikaci neurčených deníků, že mnozí lidé přicházejí ke svým životním výsledkům podobně jako nepořádní školáci; podvedou svého učitele tím, že tyto výsledky opiší z početnice, místo co by úkol vypočítali sami. – To platí ovšem nejenom o davovém člověku, který přijímá za svůj prefabrikovaný světový názor, jehož cílem je zakrýt nebo mystifikovat pravdivou osobní zkušenost, nýbrž také o učených profesorech, jimž se skutečný svět halí do oparů a výparů jejich vlastní duchaplnosti, intelektuálních jemností a tzv. objevů, které jen znovu dokazují to, co bylo známo už předtím, a „potvrzují správnost“ dosavadních názorů, linie atd. Dokonce sama věda v tradiční podobě je vysoce podezřelá, neboť modernímu člověku umožňuje vysvětlovat celou přírodu, aniž by mu byla schopna poskytnout myšlenkové prostředky k tomu, jak porozumět sobě samému. „nejprve je třeba se naučit poznávat sebe sama, dříve než poznáme něco jiného“, říká Kierkegaard; jde o to, porozumět svému určení, vyjasnit si, co mám dělat, najít pravdu, která je pravdou pro mne a pro niž bych mohl žít i umřít. Tzv. objektivní pravda k ničemu není, pokud vede k totalitě, která zůstává mimo mne a v níž já sám nemohu žít. Jen takové poznání je pravdivé, které mě svým imperativem strhuje k živému přijetí, tj. k přijetí v životě a životem, tedy které mne osobně zasáhne a osloví a které je výzvou k vnitřnímu jednání, bez něhož se každá vnější aktivita člověku a jeho lidskému poslání odcizuje.

Ukázalo se však, že ani tudy nevede cesta a že je všechno ještě složitější. Poznat sebe nelze bez poznání věcí, poznat věci nelze bez sebezpoznání. Důraz na pravdu, která člověka imperativně oslovuje a prakticky angažuje, není při vši své legitimnosti sám o sobě chráněn před upadnutím do ideologičnosti a mystifikujícího fanatismu. Pro subjekt je stejně konstitutivní jeho vztah k sobě jako jeho vztah k věcem, ke světu, ke skutečnosti. Novodobá věda zapomněla na subjekt a zabývala se věcmi, jako by subjektu nebylo; v ideálu přísné objektivity byl dokonce přímo obsažen postulát, aby z obrazu světa bylo vyloučeno vše,

v čem by se projevoval subjekt – postulát zřejmě protismyslný, neboť bez subjektu není žádný obraz světa vůbec možný. Pozorná a do hloubky jdoucí reflexe vědy musela proto rozpoznat specifický úkol, který jednotlivé vědy samotné nejsou schopny plnit, ale který je pro „vědeckost“, tj. pravdivost našeho poznání zcela prvořadý: rozpoznat místo člověka uprostřed světa, myšlenkově uchopit svět jako svět člověka, tj. svět, v němž člověk není cizincem či nahodilým divákem, ale který je jeho rodištěm a domovem. Ještě v roce 1930 vyšla populární knížka známého anglického astronoma Jeanse, v níž je poukazováno na nepostižitelnou nesmírnost vesmíru v prostoru i v čase a na krajní osamělost a hmotnou bezvýznamnost našeho obydlí v jeho rámci. Vesmír se prý zdá být čímsi hrozivým, protože se chová netečně ke každému životu, který se podobá našemu, na někdy dokonce i nepřátelsky. Do takového vesmíru jsme prý upadli ne-li vůbec omylem, tedy přinejmenším náhodou. Nanejvýš má struktura všehomíra snad něco společného s naší schopností myslit matematicky. Jinak je naprosto cizí duchu našich citů, morálky nebo estetických soudů; jako lidem nám moderní věda nemá co říci. – Zároveň si však v těchto letech pronikavější myslitelé uvědomovali problematičnost principů, na nichž byly podobné soudy postaveny, a pokoušeli se o jiné řešení.

V poslední době u nás vyšlo několik publikací, které jsou k tomuto problému tematicky zaměřeny; souvisí to s celkovým oživením smyslu pro skutečnou filosofii i s uvolněním prostoru pro základní filosofické otázky. Mám na mysli především sborník vybraných textů podivuhodného francouzského geologa, paleontologa, paleoantropologa, filosofa a theologa, příslušníka jezuitského řádu *Pierra Teilharda de Chardin*, vydaný v roce 1967 v nakladatelství Svoboda pod názvem *Místo člověka v přírodě* (druhé vydání se připravuje), dále knížku německého fenomenologa *Maxe Schelera Místo člověka v kosmu* z roku 1928, která vyšla loni v nakladatelství Academia, letošní (čtvrté) vydání *Útěchy z filosofie* od Emanuela Rádlu v nové filosofické knižnici Mladé fronty „Váhy“, a konečně výbor filosofických esejů anglického matematika, fyzika a filosofa A. N. Whiteheada, který vyjde ještě letos v téže knižnici. K těmto starším textům (nejmladší, Rádlův, pochází z počátku čtyřicátých let) je ovšem nutno přiřadit ještě dnes již proslulou *Dialektiku konkrétního*, kterou vydal Karel Kosík v Nakladatelství ČSAV poprvé v roce 1963 a která nese podtitul „Studie o problematice člověka a světa“. Všechny uvedené práce představují plody intenzivního úsilí, vycházejícího sice z rozmanitých principů, ale směřujícího ve svém jádru k překonání krize, do níž se dostala moderní věda svým rozvrháváním skutečnosti jakožto světa bez člověka, aniž by tím ovšem upadalo do opačného extrému, redukcujícího skutečnost na skutečnost člověka. Tyto formulace, pocházející z Kosíkovy knížky, vhodně předznamenávají ediční počiny několika našich nakladatelství, jimiž se hodláme zabývat. Ukážeme si postupně na Schelerovi, Whiteheadovi, Rádlu a Teilhardovi odlišné myšlenkové rámce a pojmové struktury, které jsou pro uchopení problému místa člověka ve světě nezbytnou podmínkou, přezkoumáme v konfrontaci jejich nosnost a ve výsledném zhodnocení se zaměříme na odhad směru, jímž se příští úvahy na toto téma budou asi muset ubírat.

Filosofie nemůže být náhražkou praktického postavení člověka ve světě, myšlenková orientace nemůže zastupovat praxi; ale bez přísné pojmové práce a precizního myšlení může praxe snadno ztroskotat a postavení člověka ve světě může být právě ve své lidskosti podlomeno. V tom je smysl principiální reflexe.

[Jde jen o první část, napsanou pro Studentské listy; ani ta ovšem nevyšla, protože Studentské listy byly zastaveny. Pokračování nebylo tedy ani napsáno. Na 4 papírech A4 není přesné datum uvedeno (jen rok 1969). - pozn. aut.]